

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ ГРИГОРІЯ ЮХИМОВИЧА ХРАБАНА

Проаналізовано наукові розвідки Г.Ю. Храбана в контексті впливів народів, що населяли терени Європи в різні епохи, на історію України. Доведено, що Г.Ю. Храбан, будучи високопрофесійним дослідником, вивчав історію України загалом та історію Уманщини зокрема як невід'ємну складову загальноєвропейського та світового історичного процесу.

Ключові слова: *Європа, загальноєвропейський історичний процес, історія України, Г.Ю. Храбан.*

Україна – європейська держава. У законодавстві Європейського Союзу зберігається положення про те, що кожна європейська країна за виконання політичних, економічних та юридичних умов (Копенгагенських критеріїв) може претендувати на членство в ЄС. Питання спільності європейської ідентичності (спільна історія, спільні цінності) для України ніколи не були виключенням. Показово, що позначення «Європа» дедалі частіше вживається як синонім до розширення ЄС.

Україні потрібно не проситися в Європу і в Євросоюз, а створити в своїй країні такі умови, щоб для Євросоюзу було за честь бачити в своїх рядах і Україну. Чомусь так повелося, що ми відкидаємо свої здобутки, позитивні напрацювання і починаємо запозичувати чуже, генетично не прийнятне. Хоча самі живемо на землі, яка має глибокі історичні коріння, яка мала давні цивілізації, традиції і дозволяємо часом чужинцям паплюжити наше минуле, миримося з тими, хто доводить нашу неповноцінність чи неспроможність. Мабуть мав підстави великий Т.Г. Шевченко повчати і сучасників, і прийдешні покоління: «..Чужого научайтесь і свого не цурайтесь!..» Слідуючи

заповіту Кобзаря наш земляк, відомий краєзнавець, історик, визнаний не своїми земляками і співвітчизниками, а іноземними вченими, доводив, що ми повинні пишатися тим, що маємо давню історію, яка сягає глибини тисячоліть, що з нашими предками мали за честь спілкуватися різні народи і коли ми розтринькали свою державність, то ті ж самі дорогі сусіди так само вважали за честь прихопити якомога більше території України, називаючи свою місію «цивілізаторською».

Григорій Юхимович Храбан (1902 – 1990) залишив у житті Умані, Черкаської області, всієї України помітний слід, як глибоко ерудований, доскіпливий вчений-аналітик історії України. Людина без вчених звань і наукових ступенів Григорій Юхимович вирізнявся глибоко науковим підходом до вивчення історії. Г.Ю. Храбан народився у с. Великий Молодьків, Піщівської волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії (тепер Житомирська область). У гімназичні роки був активним членом товариства «Просвіта». Самостійну роботу розпочав як вчитель німецької мови, а згодом працював завідувачим у сільських школах. Роботу поєднував з навчанням [1, арк. 29 – 33].

У 1931 році Григорій Юхимович заочно закінчив курс Київського інституту соціального виховання (тепер Київський педагогічний університет ім. М. Драгоманова). У 1934 році Григорія Юхимовича, за пропозицією Київського обкому партії, було призначено директором Уманського педагогічного технікуму [1, арк. 42 – 45].

Але в 1938 р. Г.Ю. Храбана було заарештовано органами НКВС. Чотирнадцять років покарання Григорій Юхимович відбував в Усольлазі на території сучасної Пермської області (Росія) та на лісопункті Єнісейського ліспромгоспу за «участь у контрреволюційній буржуазно-націоналістичній організації»[2, арк. 9, 57, 157].

Лише в 1956 р. Г.Ю. Храбан повернувся до Умані, де був призначений директором Уманського краєзнавчого музею. Дослідницька діяльність

історика була різноманітною. З дозволу інституту археології він брав участь в археологічних розкопках, активно вивчав фонди кращих архівів і бібліотек Радянського Союзу. Результатом цих досліджень стала велика кількість науково-обґрунтованих публікацій у спеціальних та періодичних виданнях. Особливістю наукової методології історика було дослідження історії України загалом та Уманщини і Черкащини зокрема в контексті всесвітньо-історичного процесу.

Ще на початку нашої ери племена, що населяли територію сучасної України, мали тісні економічні зв'язки з європейськими державами. В ході археологічного вивчення території історичної Уманщини Григорій Юхимович Храбан доводив, що про торгівельні відносини черняхівців – племен, що населяли і наш край - з Римом і, можливо, рідше, з Боспором, свідчать часті знахідки монет. Римські срібні і мідні монети знайдено в 13 місцях. Ці монети, в основному, чеканки II ст.(переважно Антонія Пія, Марка Аврелія), але є монети і початку III ст. (Септілія Севра). В Умані на поселенні Паланка-Умань знайдена одна мідна монета Костянтина Великого, боспорська монета – мідний статер Тейрана, чеканки 279 р. [3, арк. 22 – 29].

У перших століттях нашої ери з розширенням на схід кордонів Римської імперії в орбіту її економічних і культурних впливів було втягнуто і територію сучасної України. Знахідки римських монет і монетних скарбів, їх якісний і кількісний склад становить найцінніше джерело знань про економічні й політичні відносини Риму й «варварського» світу. Причини, за яких римські монети з'явилися на цих територіях, за межами імперії, з'ясовані не до кінця, але вважається, що певну роль відігравали як воєнно-політичні, так торгівельно-економічні фактори. Вивчення римської монети на Україні почалося ще наприкінці XIX ст.(В.Б. Антонович та ін.) Але тільки в 1950-х роках вийшли узагальнюючі праці з цієї проблеми М.Ю. Браїчевського (1959) та В.В. Кропоткіна (1951). Із тих досліджень постає, що найбільша кількість

римських монет – срібних динарів (мідні і золоті монети – явище доволі рідкісне) [3, арк. 11].

Виявлено було такі монети і на Уманщині. Г.Ю. Храбаном, в журналі АН СРСР «Советская археология» № 2 за 1958 р. було опубліковано статтю під назвою «Скарб римських динарів з с. Погорілого (Джулинського району Вінницької області)». (8) У 1952 році колгоспник П.Д. Сичинський передав до Уманського краєзнавчого музею скарб римських монет, знайдений ним на глинищі біля ставка. Зі статті стало відомо, що скарб знаходився в сіроглиняному горщику, який був накритий сіроглиняною мискою черняхівського типу і був розташований на глибині близько півметра від поверхні. Під час земляних робіт обидві посудини були розбиті і в музей передано лише їх фрагменти та 330 римських срібних монет. Скарб складався із 450 монет, але доля решти монет не встановлена. Загальна ж вага знайдених монет становила 985 г.

Автор підкреслює, що скарб, знайдений в с. Погорілому, представляє великий інтерес для науки, так як він в своїй значній частині поступив на зберігання і його склад є аналогічним більшості скарбів, знайдених в області поширення так званої черняхівської культури. Порівняно задовільна збереженість найбільш пізніх монет не дозволяє далеко відсунути дату закриття скарбу від дати чеканки монет. Автор припускає, що скарб було закопано в землю в кінці II або на початку III ст. нашої ери і вважає, що зв'язок скарбу з черняхівцями беззаперечний. А звідси напрошується висновок: готи рушили із пониззя Вісли в кінці II ст. Їх шлях лежав до Причорномор'я, в основному в межиріччі Дністра і Південного Бугу. Загони їх мабуть ішли і по лівобережжі Бугу, тобто і через Уманщину. Рятуючись від нашестя готів, люди ховали скарби. Таким чином, черняхівська культура на Уманщині існувала до приходу в Причорномор'я готів. Готи, підкреслює дослідник, не були творцями черняхівської культури на Уманщині [5, арк. 58].

У зв'язку з публікацією статті, Г.Ю. Храбан отримав листа від професора Академії Наук Німецької Демократичної Республіки доктора Ірмшера, адресованого «Професору, доктору Г.Ю. Храбану», в якому той звертається до автора: «Вельмишановний пане колего! Редакція «Східна класична бібліотека. Документація археологічної літератури» дозволяє собі просити Вас надіслати автореферат до Вашої праці «Скарб римських динарів із с. Погорілого». Передбачається, що в нашому журналі будуть друкуватися Ваші рецензії, які будуть вміщуватися Академією наук у виданнях країн... Сподіваючись на Вашу дружню підтримку наших заходів, що зв'язують народи, наперед висловлюємо подяку і чекатиму з задоволенням на надсилання Вашого резюме. Вітаю Вас, з щирою пошаною дуже зобов'язаний Вам професор, доктор Ірмшер» [4, арк. 5].

«У зв'язку з тим, що я не «професор» і не «доктор», я не став відповідати на листа... Коли б я туди написав (в АН НДР) і там дізналися з ким мають справу, то для мене міг вийти конфуз або звідти й не відповіли б», - писав Храбан [4, арк. 7].

Матеріал, розміщений Г.Ю. Храбаном у журналі «Советская археология» зацікавив доктора історичних наук В.В. Кропоткіна: «Я сейчас готовлю работу об экономических связях Римской империи и Византии с Восточной Европой. Мне все это очень интересно. Буду рад получить от Вас какие-либо новые известия, в том числе и о монетах. Если возможно выслать карандашные притирки или слепки, то это было бы пределом моих мечтаний». Вчений в своєму листі закликає Григорія Юхимовича до подальшої співпраці з журналом, особливо статтями про черняхівську культуру [4, арк. 8].

Більшість істориків вважають, що черняхівську культуру залишило по собі слов'янське плем'я антів, які тут жили в II – VI ст. н. е. Дослідник Г.Ю. Храбан стверджує, що в II – V ст. н.е. на території області поселень антів в той період було більше, ніж тепер є сіл. Окремі з них були невеликими, але

деякі з них тяглися вздовж річок два-три кілометри. Краєзнавець робить припущення, що в той час на Черкащині жило 300 – 400 тисяч чоловік [6, с. 4].

Краєзнавець Храбан у статті «Нові матеріали з історії Уманщини» описує історію життя антів. Він приходить до висновку, що ці народи продавали хліб Римській імперії, грецькій колонії Ольвії, Боспорському царству. Якраз про це і свідчать численні знахідки римських грошей в Умані та одинадцяти селах району [7, с. 56].

У газетній статті «Про час заснування Умані» Г.Ю. Храбан вказує, що у 1569 р. було здійснено об'єднання Польщі з Литвою, підписана так звана Люблінська унія. Тоді українські землі від Литви перейшли до рук шляхетської Польщі. Степи України були безлюдними і їх звали Диким полем. Життя людей неможливим робили татарські орди. Небезпечно тоді жилося і на землях сучасної Черкащини, яка межувала з Диким полем. Тут жили тільки волелюбиві сміливці – втікачі з Волині, Північної Київщини, Галичини. Пани сюди боялися показуватися. Проте, із зростанням і зміцненням Запорозької Січі життя на межі з Диким полем стало безпечнішим. Польські магнати побачили ці багатющі українські землі й оголосили їх пустинями, бо були вони «пусті» від панів, не належали їм. Ці землі й почали роздаровувати магнатам. Так, в 1609 році польський король подарував «пустиню» Умань магнатові Калиновському. В 1845 р. в Одесі вийшла книжка А. Скальковського «Наезды гайдамак на Западную Украину», в якій автор подав відомості з історії Умані від цієї дати. З його «легкої» руки з цього часу стали вести початок існування Умані всі ті, хто писав історичні нариси про наше місто. Дата ця в дореволюційний період нікого не турбувала. Зате її зразу підхопили польські шляхетські історики, з метою показати, яку нібито велику цивілізаторську роль здійснили польські магнати на «пустинях» «дикої і безлюдної» України [8, с. 4].

Дослідник Г.Ю. Храбан не робить переліку прізвищ цих істориків і що вони писали. Він наводить тільки виписку з чималої історичної статті

Е. Руліковського «Умань», вміщеної в третьому томі великого видання «Географічний словник Польського королівства», виданого у Варшаві 1882 р. У ній написано, що: «По дарування Калиновському Уманської пустині справді було щедрим і великим, але цей дар зразу, як відомо, був пустою, він тільки під владною рукою цього ж Калиновського став давати великі достатки. Це ж він зайнявся цивілізацією цього степу, місць до цього заклятих і забутих, розвинув життя в них, заселив і залюднив величезні простори пустих земель... Калиновський вклав також немалі кошти, щоб навезти сюди людей і оселити їх на вибраних місцях... Йому теж належить приписати і перше заснування Умані чи Гумані...» [8, с. 4].

Григорій Юхимович рішуче відкидав таку цивілізаторську роль поляків на українських землях, зокрема на Уманщині. У своїй статті він пише: «Ми могли б навести дуже багато відомостей про те, як цей «цивілізатор» не гроші вкладав, а грабував не тільки покріпачене селянство, а навіть і природу Уманщини: вирубував розкішні віковічні ліси, перепалював на попіл (поташ) і вивозив його в Західну Європу, заробляючи на цьому великі кошти» [9, арк. 26]. Але не в цьому вбачав завдання свого дослідження історик. На основі архівних документів він, як це і належить справжньому науковцю, прагнув довести, що Уманщина під час передачі її Калиновському була заселеною.

Досліднику вдалося встановити, що протягом 9 – 10 квітня 1609 р. межі Уманщини оглянула і описала спеціально виділена комісія польського сейму. На підставі цього опису король Сигізмунд III 19 травня того ж року підписав акт про дарування Уманщини на вічні часи магнатові Калиновському.

Цей акт ніколи ніде не публікувався. Було тільки надруковано уривок з опису комісії меж Уманщини. Г.Ю. Храбану пощастило виявити у Державному архіві в м. Києві повний текст виданого Калиновському королем дарчого документу, в якому зазначалося: «Вона (тобто Уманщина) зі всіма поселеннями лежить за Брацлавом у кільканадцяти милях поміж двома татарськими шляхами Кривошарівським і Удицьким». Далі йде докладний

опис природних меж Уманщини з назвами, які й досі існують. Автор задається питанням, як же можна називати Уманщину пустинею, якщо на ній були села? [9, арк. 54].

Чи серед тих населених пунктів була тоді й Умань, із знайденого документа дослідник дізнатися не зміг, бо там не було наведено жодної назви. Однак Умань тоді вже беззаперечно існувала, стверджує Григорій Юхимович. Вивчаючи архівні документи за 1545 р., автор натрапив на згадку теперішньої Соколівки (Маньківського району). Історик також встановив, що згідно з переписом 1630 р., в Соколівці було 664 житлових будинки, а в Умані за тим самим переписом було 1064 будинки. Автор знову ж задається питанням, чи можливо, щоб за двадцять років в Умані з нічого виросло понад тисячу жител [9, арк. 42].

Тому автор приходять до висновку, що Уманщина з початку XVII століття не була безлюдною пустинею. Розмови про пустиню – документальна фальшивка, вважає Г.Ю. Храбан, випущена з недобросовісною метою довести «цивілізаторську» роль польських магнатів на Україні.

Та попри все подальша історія нашого народу – це історія боротьби. Особливо трагічним виявилось XVII століття, та й не тільки. У статті «Навіки разом», присвяченій 325-річчю возз'єднання України з Росією Г.Ю. Храбан аналізує політичну ситуацію в Європі, що складалася на середину XVII століття, вказує на причини, які спонукали український народ до розв'язання національно-визвольної революції саме в цей час. Важливим є те, що історик не замкнувся на опрацюванні лише на регіональному рівні вказаної наукової проблеми, а глибоко і всебічно проаналізував роль населення нашого краю в загальноукраїнських процесах. Все це робить його одним із найяскравіших представників вітчизняного краєзнавства, інтеграції історії рідного краю в загальноукраїнську та світову історію [10, с. 4].

Будучи переконливим комуністом, вірним сином партії, який свято вірив її політику, від якої постраждав, але жодного разу не зрадив, з позиції

комуністичної історіографії Г.Ю. Храбан вважав, що возз'єднання України з Росією мало прогресивне значення для подальшого політичного, економічного, культурного розвитку обох народів.

Та й після цієї події в Україні не настав довгоочікуваний мир. У газетній статті «Трагічне 300-річчя» Г.Ю. Храбан розглядає Правобережну Україну як арену політичної боротьби між різними країнами. Відмічає, що український народ не хотів коритися ні шляхетській Польщі, ні турецько-татарському ярму і не визнавав над собою влади П. Дорошенка. Засуджує польсько-турецький договір 1672 р. про поділ Правобережжя, не сприймає і васальну залежність П. Дорошенка від Туреччини. Підкреслює, що дорогою ціною розплачувався український народ за Дорошенкові зраду. Але найбільша біда прийшла пізніше, коли в серпні 1674 р. турецьке військо разом із гетьманом зрівняло Умань із землею, знищивши всіх його жителів. Далі турецьке військо рушило на схід до Дніпра, на його шляху все піддавалося знищенню і перетворювалося в пустку. До гни згоріли Лисянка, Черкаси [11, с. 4].

Протягом десятка років руїни Умані та довколишніх сіл позаростали бур'янами. На облогах татарські пастухи пасли свої череди. У 1683 р. Туреччина зазнала нищівного розгрому від об'єднаних сил ряду держав Західної Європи. Скориставшись цим шляхетська Польща відновила своє панування над Правобережною Україною (отже і над Уманщиною), що тривало до 1793 року, коли ця частина українських земель потрапила під владу Росії [9, с. 59].

Не залишився поза увагою дослідника і українсько-польський конфлікт 1768 – 1769 рр. Особливу увагу Г. Ю. Храбана привертала тема гайдамацького руху на Україні. Тридцятилітня праця над цією проблематикою увінчалася глибоким дослідженням повстання 1768 року.

Селянське повстання 1768 – 1769, що вибухнуло на Правобережній Україні не було «білою плямою» в історії. Але багаторічна кропітка робота автора над архівним матеріалом та зі ставленням його з уже відомою

літературою по цій темі переконала Григорія Юхимовича в тому, що ця проблема потребує поглибленої розробки. Дослідник поставив собі за мету дати найдокладніший, по можливості повний, всебічний виклад перебігу досліджуваних подій; на основі документів, значна частина яких вперше вводиться до наукового вжитку, спростувати вигадки, перекручення, фактичні помилки.

Аналізуючи умови, що склалися у 60-ті роки XVIII ст., дослідник вказує на те, що в цей час ускладнюються міжнародні відносини. В 1764 р. польський трон зайняв Станіслав Август Понятовський, який відразу ж розпочав запровадження прогресивних реформ. Проти них виступили як реакційна польська олігархія, так і уряди Австрії, Пруссії, Росії. З містечка Бара на Поділлі пролунав заклик створеної 18 лютого найреакційнішим угрупованням магнатів конфедерації до всіх шляхтичів-католиків – рятувати католицьку віру та шляхетські свободи від дисидентів, короля та Росії.

Повстання було настільки масштабним, що для його придушення було розподілено між польськими військами, які карали ув'язнених повстанців та беззахисних селян, та царизмом, який узяв на себе знищення повстанських вогнищ.

Селянське повстання 1768 – 1769 рр. зазнало поразки і не досягло своїх цілей. Але боротьба не була марною. Воно стало складовою ланкою селянського руху в Європі в другій половині XVIII ст., повстання стало елементом загальноєвропейської історії, набуло великого міжнародного значення, справивши, зокрема, політичний вплив на становище в Польщі. До 1793 року, тобто до другого поділу Польщі, Правобережна Україна залишалася тим вогнищем у Речі Посполитій, яке запалювало до бунту польських селян, спонукало прогресивну польську громадськість до створення публікацій антикріпосницького характеру. Тому повстання, як вважав Г.Ю. Храбан, розпочате в 1768 р. під проводом Максима Залізняка і

продовжене його соратниками до травня 1769 р., по праву зайняло помітне місце не тільки у вітчизняній, але і у всесвітній історії.

Це лише після проголошення незалежності України почався фронтальний перегляд української історії. На те були об'єктивні причини, оскільки історія — це все-таки наука, і їй необхідно позбавлятися від міфологічних нашарувань часу. Були і суб'єктивні підстави, адже будь-яка, навіть Українська держава має потребу для виправдання свого існування в легендах і міфах. Цілком логічно, що на суб'єктивному рівні відбувається заміна старих міфів новими. І якщо на рівні наукових дебатів, шкільних і вузівських програм схема української історії вже давно переглянута, то в мікромасштабі місцевої історії, на рівні окремих міст і сіл це питання тільки зараз висувається на перший план. Випереджуючи час, ще за радянської доби Г.Ю. Храбан, будучи високопрофесійним дослідником, вивчав історію України та рідного краю як невід'ємну складову загальноєвропейського та світового історичного процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 152. – 79 арк.
2. ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Од. зб. 492. – 342 арк.
3. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 68. – 60 арк.
4. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 69. – 9 арк.
5. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 70. – 93 арк.
6. Храбан Г. Ю. Земля стародавньої цивілізації / Г. Ю. Храбан // Черкаська правда. – 1970. – 9 жовтня. – С. 4.
7. Храбан Г. Ю. Нові матеріали до історії Умані / Г. Ю. Храбан // Наукові записки Уманського краєзнавчого музею / Редакційна колегія:

М. О. Дзевановська, С. М. Репецький, Г. Ю. Храбан (відповід. редактор). – Умань, 1959. – Випуск перший. – С. 54 – 95.

8. Храбан Г. Ю. Про час заснування міста Умані / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1962. – 18 вересня. – С. 4.

9. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Од. зб. 79. – 66 арк.

10. Храбан Г. Ю. Навіки разом / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1978. – 28 листопада. – С. 4.

11. Храбан Г. Ю. Трагічне 300-річчя / Г. Ю. Храбан // Уманська зоря. – 1974. – 20 серпня. – С. 4.

Сокирская В.В. Европейский контекст краеведческих исследований Г.Е. Храбана

Проанализированы научные исследования Г.Е. Храбана в контексте влияния народов, заселявших территорию Европы в разные эпохи, на историю Украины. Доказано, что Г.Е. Храбан, будучи высокопрофессиональным исследователем, изучал историю Украины вообще и историю Уманщины в частности как неотъемлемую часть общеевропейского и мирового исторического процесса.

Ключевые слова: *Европа, общеевропейский исторический процесс, история Украины, Г.Е. Храбан.*

Sokyrka, V.V. European context of local lore study of G.Y. Hraban

G.Y. Hraban's scientific exploration in the context of Europe inhabitants influence in different periods on the history of Ukraine is analyzed in the article. It is proved that G. Y. Hraban, being highly professional researcher, studied the history of Ukraine in general and the history of Uman region in particular as an integral part of European and world historical process.

Key words: *Europe, European historical process, the history of Ukraine, G. Y. Hraban.*

Відомості про автора:

Прізвище	Сокирська
Ім'я	Влада
По батькові	Володимирівна
Місце роботи	Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Посада	Доцент
Науковий ступінь	Кандидат історичних наук
Контактний телефон	(04744)48792 (097) 859 26 56
E-mail:	sokirskavv@mail.ru
Адреса для листування	Сокирська Влада Володимирівна вул. Чехова, 25, кв. 41 місто Умань Черкаської області 20300